

170 404

TÜRKİYE'DE HAC ORGANİZASYONU SEMPOZYUMU

(Tebliğ ve Müzakereler)

(7-9 TEMMUZ 2006)

TÜRKİYE BİLİMSEL VE İSLAMİ İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	170404
Tas. No:	297.541 TÜR.H

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 691
İlmî Eserler: 119

*Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu
(Tebliğ ve Müzakerele)*

Editör: Dr. Mehmet BULUT

Grafik-Tasarım: TN İletişim (0312. 431 28 68)

Baskı Kontrol: M. Ali SOY

Baskı: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi
OSTİM Örnek Sanayi Sitesi 1. Cd 358. Sk. No: 11 06370 Yenimahalle / Ankara

Mayıs 2007, Ankara

2007-06-Y-0003-691
ISBN 978-975-19-4028-5

© Diyanet İşleri Başkanlığı

İletişim Adresi
Eskişehir Yolu 9. km. Çankaya / Ankara
tel.: 0312. 295 72 94 - faks: 0312. 284 72 88
diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Hac ve Umrede Kurallara Aykırı Davranışlar ve Ceza Ödemelerinde Kolaylıklar

Mehmet KESKİN
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Her ibadette olduğu gibi hac ve umre ibadetlerinde de uyulması gereken bazı kurallar vardır. Söz konusu kuralların ihlâl edilmesi durumunda bu ihlâllerin telâfisi için birtakım cezaların gündeme gelmesi tabiidir. "Hac ve umrede kurallara aykırı davranışlar ve ceza ödemelerinde kolaylıklar" konusunu belli bir mezhebin sınırları çerçevesinde değil, ama çeşitli mezheplerin görüşlerinden de istifadeyle ve Hz. Peygamber'in hac-cını göz önüne alarak âyet ve hadisler ışığında ele almanın uygun olacağını düşünerek tebliğimi bu esasa göre hazırladım. Her meselede cezalandırıcı görüşlerden ziyade kolaylaştırmadan yana olan görüşleri tercih ettim. Bu çalışmamda "Hac ve umrede kurallara aykırı davranışlar" ile bunların cezalarının hemen hemen tamamına değinmekle birlikte, özel olarak problem haline gelen âdetli veya loğusa kadınların Kâbe'yi tavaf etmeleri; bilgisizlik, unutma ve zorlamanın cezalara etkisi; bazı ihram yasaklarının cezalarında muhayyerlik; hac kurbanlarının (hedylerin) kesim yeri konularına daha fazla ağırlık verdim.

Hac ve umre ile ilgili cezalar; hac ve umrenin vâciplerini terk etmekten doğan cezalar ve ihram yasaklarını ihlâl etmekten doğan cezalar olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

I. Hac ve Umrenin Vâciplerini Terk Etmenin Cezaları

Farzlarının (rükün ve şartlarının) yerine getirilmemesi halinde, yapılan hac veya umre geçerli olmaz. Farzları ihlâlin başka bir şeyle telâfisi mümkün değildir.

Haccın veya umrenin vâciplerinden birinin terk edilmesi durumunda hac veya umre fasid olmaz ise de mazeret olmadan terk edilmesi tahrimen

mekruh olduğu gibi dem cezasını da gerektirir. Bu hususta Abdullah b. Abbas şöyle demiştir:

عن أيوب بن أبي تميمة السختياني عن سعيد بن جبير عن عبد الله بن عباس قال من نسي من نسكه شيئاً أو تركه فليهرق دماً قال أيوب لا أدري قال ترك أو نسي

"*Hac veya umre menâsikinden birini unutan (veya terk eden) kimse bir kurban kessin.*"¹ Bu hadisin ravilerinden Ebû Eyyub, "Said b. Cübeyr'in, unutursa veya terk ederse kelimelerinden hangisini kullandığını hatırlamıyorum" demiştir. Bu hadise dayanan mezhep imamları, mazeret olmadan terk edilen veya zamanında yapılmayan her vâcip için dem gerekeceğini söylemişlerdir.²

Hac veya umrenin biri "müstakil (aslî)" vâcipleri, diğeri de her bir menâsikin kendi içindeki vâcipleri (fer'î) olmak üzere iki çeşit vacibi vardır. Bu vâciplerden biri mazeret sebebiyle terk edilirse herhangi bir ceza gerekmez.

Haccın müstakil (aslî) vâcipleri şunlardır:

- a) Sa'y,
- b) Müzdelife vakfesi,
- c) Remy-i cimâr (Şeytan taşlama),
- d) Saçları tıraş etme veya kısaltma,
- e) Vedâ tavafı.

Sa'y, tıraş olma ve saçları kısaltma aynı zamanda umrenin de vâciple-rindendir. Bû müstakil vâciplerin dışında hac ve umre menâsikine bağlı (fer'î) vâcipler de vardır. Bu vâciplerin de bir mazeret olmaksızın terk edilmesi halinde dem gerekir.

1. Mîkat Mahalli İle İlgili Cezalar

Abdullah b. Abbas'ın rivayet ettiği bir hadiste Peygamber Efendimiz mîkat mahallerini belirledikten sonra;

عن ابن عباس قال إن النبي صلى الله عليه وسلم وقت لأهل المدينة ذا الحليفة ولأهل الشام الجحفة ولأهل نجد قرن المنازل ولأهل اليمن يلملم هن هن ولن أتى عليهن من غيرهن ممن أراد الحج والعمرة

"*Bu mahaller, buraların sakinleri ile başka yerlerden gelip hac ve umre yapmak isteyenler için mîkat mahallidir*" buyurmuştur.³

Yukarıdaki hadisten anlaşıldığı gibi, hac veya umre maksadıyla Mekte'ye gitmek isteyen bir kimsenin mîkat mahallini ihrama girerek geçmesi

¹ Muvatta', 1/419 (940).

² Aliyyü'l-kârî, İrşâdü's-Sârî, s. 81.

³ Buhârî, Hac, 7.

vâciptir. Bu vâcibin terk edilmesi halinde dem gerekir. Ancak dönüp mîkat mahallinde ihrama girmesi durumunda ceza düşer.

Doğrudan Medine'ye gitmek üzere Cidde'ye gelen; ancak herhangi bir sebepten dolayı Mekke'ye gitmek durumunda kalan kimse, Cidde'de ihram girer ve herhangi bir ceza gerekmez. Nitekim Şafî mezhebine göre hac ve umre dışında bir maksatla Mekke'ye gidecek olan kimselerin mîkat mahallinde ihrama girmeleri vâcip değildir. Dolayısıyla mîkat mahallini ihramsız geçmeleri halinde ceza gerekmez.⁴

Her ne maksatla olursa olsun mîkat mahallini ihramsız geçmenin câiz olmadığını savunan Hanefîler, Hz. Peygamber'in;

إن الله حرم مكة فلم تحل لأحد قبلي ولا تحل لأحد بعدي وإنما أحلت لي ساعة من نهار

"Şüphesiz Yüce Allah Mekke'yi haram kılmıştır. Benden önce kimseye helâl kılınmadığı gibi, benden sonra da kimseye helâl kılınmayacaktır. Bana da gündüzün sadece bir vaktinde helâl kılındı."⁵ hadisini delil kabul etmişlerdir. Oysa bu hadis, Mekke'nin fethi sırasında söylendiği için, orada savaşmanın harâmılığı anlamını içermektedir. Dolayısıyla hac veya umre amacı olmaksızın da Mekke'ye ihramsız girilemeyeceğini ileri sürenler için bir delil teşkil etmez.

2. Tavafı İlgili Cezalar

Hac ve umrenin rükünlerinden biri olan tavaf, Peygamber Efendimiz tarafından namaza benzetilmiştir:

إنما الطواف صلاة فإذا طفتهم فاقولوا الكلام

"Tavaf namaz gibidir. Tavaf yaparken konuşmayı azaltın."⁶

Bu hadis-i şerifte tavaf namaza benzetildiği gibi, namaza gösterilen itinanın tavafa da gösterilmesi istenmektedir. Bu hadisi delil sayan Hanefîlere göre;

a) Bir kimse, avret yerleri açık olarak tavaf etse tavafı geçerli olur. Ancak vacibi terk etmesi sebebiyle dem gerekir. Usulüne uygun olarak tavafı yenden yaparsa ceza ortadan kalkar.

b) Tavafı geri geri yürüyerek yapmak dem gerektirir. Yeniden yapılması durumunda bu ceza ortadan kalkar.⁷

c) Tavafın her iki hades halinden temiz olarak yapılması gerekir. Buna göre umre tavafının tamamını veya bir kısmını, hatta bir şavtını cünüp, abdestsiz, loğusa veya âdetli olarak yapmak dem gerektirir. Yeniden yapılması halinde ceza ortadan kalkar.⁸

⁴ Abdülğani el-Mekkî, s. 94; Nevevî, *el-Mecmu'*, VII, 14-15.

⁵ Buhârî, Hac, 20.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/414 (15461).

⁷ Kinânî, II, 761-780.

⁸ İbn Âbidîn, II, 551; İbn Nüceym, *Zeynüddîn, Bahrü'r-Râik*, III, 24; Kinânî, II, 766-767.

d) Ziyaret tavafının tamamını veya şavtlarının yarısından çoğunu cünüp, âdetli ve loğusa olarak yapan kimseye bedene; abdestsiz olarak yapan kimseye dem gerekir. Mekke'de bulunduğu süre içinde tavafı yeniden yaparsa ceza düşer. Ziyaret tavafının son üç veya daha az sayıda şavtını abdestsiz, cünüp, loğusa veya âdetli olarak yapan kimseye, her şavt için bir fitre miktarı sadaka, son üç şavtını veya daha az şavtını terk eden kimseye dem gerekir. Ancak abdest aldıktan veya guslettikten sonra veya kadınlar temizlendikten sonra şavtları yeniden yaparlarsa ceza düşer.⁹

Mâlikî mezhebine göre iki kanama arasındaki kesinti süresi temizlik hali sayılır. Dolayısıyla bu durumdaki kadının bu ara sürede gusledip ibadetlerini yapması gerekir. Buna göre ziyaret tavafını özel hali nedeniyle yapamayan ve Mekke'den ayrılmak zorunda kalan bir kadın, arada kesinti olması halinde gusledip ziyaret tavafını yapabilir ve herhangi bir ceza da gerekmez.¹⁰

Hanefîler dışındaki diğer mezheplere göre hadesten taharet, tavafın geçerlilik şartı olduğundan abdestsiz, cünüp, loğusa ve âdetli olarak yapılan tavaf geçerli olmaz, yeniden yapılması gerekir.

Görüldüğü gibi asıl hüküm, tavafın temiz olarak yapılmasıdır. Ama manevî bir kirlilik sayılan âdet ve loğusalık hallerinin tavafa engel olup olmayacağı meselesi öteden beri fıkıh bilginleri arasında tartışmalı bir konu olmaktan kurtulamamıştır. Âdetli veya loğusalı kadınlar bazı tavafı yapmaktan muaf tutulmuş olsalar da ziyaret tavafını yapmaktan muaf tutulmadıklarından, temizlik dönemine girip bu tavafı yapıncaya kadar Mekke'de kalma ya da bu haldeyken tavaf yapıp bir bedene kesme cezası ödeme mecburiyetinde bırakılmış ve bu durum onlar için büyük bir sıkıntıya sebep olmuştur. Özel hallerindeki kadınların Kâbe'yi tavaf etmesini uygun görmeyen fakihler, bu görüşlerine dayanak olarak da Hz. Peygamber'in, kendisiyle birlikte hac ibadetini ifa etmeye giden, ancak Mekke yakınlarındaki Serif mıntıkasında âdet görmeye başladığı için hac ibadetini ifa etmesine engel teşkil edeceği endişesiyle ağlamaya başlayan Hz. Âişe'ye söylediği şu sözlerini delil olarak getirmektedirler:

إفعلی ما یفعل الحاج غیر أن لاتطوفی بالبيت حتى تطهري

"Hacıların yaptıkları her görevi yap. Sadece temizleninceye kadar Beyt'i tavaf etme."¹¹

Hz. Peygamber, âdet hali başlamış olan Hz. Âişe'ye, "Tavaf yapma" derken acaba âdetli kadının yapacağı tavafın geçersiz olduğunu mu, yoksa onun bu halde iken Mescid-i Harâm'a girmesinin mi câiz olmayacağını, ya da her iki hükmü birden mi ifade etmek istemiştir? Eğer sadece mescide gir-

⁹ Abdülğanî el-Mekkî, s. 384.

¹⁰ Sahnun b. Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, I, 171; Kinânî, II, 767; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, I, 610.

¹¹ Buhârî, Hayz, 7.

mesini yasaklamış ise, oraya girmesi halinde yapacağı tavaf, Ebû Hanîfe ve kendisinden sonraki Hanefî müctehidlerine göre geçerli olur. Bu durumdaki bir kadın, ziyaret tavafını yapmak gibi zaruret mertebesindeki şiddetli bir ihtiyaç içerisinde bulunduğundan ötürü, mescide girmekten men edilemez. Yok eğer âdetli iken Kâbe'yi tavaf etmesini yasaklamayı kastetmişse, bu yasaklamayla, hadesten taharetin tavaf için şart olduğunu belirtmek istemiştir ki, acz halinde bu şart ortadan kalkar.

Hadesten taharetin tavaf için şart oluşuyla ilgili bir nass ya da bir icma mevcut olmadığı gibi, öteden beri bu husus fukaha arasında ihtilâf konusu olmuştur. Ebû Hanîfe ve ashâbı bunu tavafın şartı değil, vâciplerinden biri olarak kabul etmektedirler. Hatta Hanefî müctehidlerinden İmam Muhammed İbn Şüca' es-Selcî (ö. 206 H.), hadesten taharetin tavaf için sünnet olduğunu, ama terkinin de bir dem ile telâfi edilebileceğini ifade etmiştir.¹² Kendisinden gelen bir rivayete göre hadesten tahareti tavaf için şart görmeyenler arasında İmam Ahmed b. Hanbel'i de görmekteyiz. Ona göre bir kimse, hadesten taharet hali üzere bulunmadığını unutarak ziyaret tavafını yapar ve memleketine dönerse, tavafı geçerli olup herhangi bir ceza da terttüp etmez. Hammad b. Ebî Süleyman ile Mansur b. Mutemir de âdetli kadının tavafını harâm saymayan fıkıhçılar arasında yer almaktadırlar.¹³

Âdetliyen kadınların tavaf etmesinin geçersiz olduğunu ya da geçerli; ama ceza ödemeyi gerektirdiğini ileri süren fakihler, bu hadisteki hükmün her zaman ve her durumda geçerli genel bir hüküm olduğunu düşünerek hadisin zâhirî anlamına tutunmuş, karşılaşılacak zorlukları ve bazen de imkânsızlıkları hesaba katmamışlardır. Temizliğin tavaf için şart ya da vâcip sayılması, namaz için şart sayılması kuvvetinde değildir. Acz halinde namazda temizlik şartı sakit olduğuna göre, tavafta da sakit olması öncelikle gerekir. Asr-ı saadette ve daha sonraki dönemlerde hacı kabileleri, özel hallerindeki kadınları, temizlenip ziyaret tavafını yapmalarına kadar beklerken, zamanımızda uçaklarda yer teminindeki zorluklar ve idarî diğer bazı güçlükler sebebiyle bu durumdaki kadınları Mekke'de bekletmek, bazen imkânsız olduğu gibi büyük sıkıntılara da yol açmaktadır. Bu problemi çözmek için özel hallerindeki kadınların herhangi bir ceza ödemeksizin ziyaret tavafını yapmalarına ruhsat tanımak gerekmektedir. Çünkü acz halinde vâcipten, zaruret halinde de harâmdan söz edilemez.

Tavaf için hadesten taharet, yükümlünün gücü dahilinde olduğu takdirde yerine getirilmesi vâcip olan bir mükellefiyettir. Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır:

*"Size bir şeyi emrettiğimde onu gücünüz nispetinde yerine getirin."*¹⁴

¹² Serahsî, Şemsüddîn, *el-Mebcut*, 4/38.

¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/397; İbn Kayyim, *İ'lâmü'l-Muvakkîin*, 3/19-30; İbn Teymiye, *el-Fetava'l-Kübrâ*, 1/443.

¹⁴ Buhârî, *İ'tisam*, 2.

Özel halindeki bir kadının tavaf için temizlenmesi gücü dahilinde değildir. Buna göre özel halinde bulunup da Mekke'de beklemesine kendi kafilesinin veya diğer idarî makamların yetkililerince müsaade edilmeyen veya müsaade edilip de beklediği takdirde çeşitli güçlüklerle karşılaşacak olan kadınların umre veya ziyaret tavafını yapmalarına ruhsat tanınması İslâm'ın "Kolaylaştırın, zorlaştırmayın" prensibiyle bağdaşacaktır.

Vedâ tavafına gelince; yine Hanefî mezhebine göre bunun tamamını veya şavtlarının yarısından çoğunu terk etmek veya cünüp olarak yapmak dem gerektirir. Bu tavafın şavtlarının yarısından azının terk edilmesi veya tavafın abdestsiz yapılması halinde terk edilen veya abdestsiz yapılan her bir şavt için bir fitir sadakası verilmesi gerekir.¹⁵

Mâlikî mezhebine göre vedâ tavafı sünnet olduğundan terk edilmesi halinde herhangi bir ceza gerekmez.¹⁶

3. Sa'y İle İlgili Cezalar

Sa'yin hac ve umre menâsikinden biri olduğu Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmektedir:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا

410

"Şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacce der veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur."¹⁷

Urve b. Zübeyr, yukarıdaki âyeti-i kerimenin hükmünü öğrenmek amacıyla Hz. Âişe'ye, "Bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur" dediğine göre, Safâ ve Merve arasında sa'y yapmayan kimsenin hac ve umre görevinde bir eksiklik söz konusu edilemez değil mi? Diye sorduğunda Hz. Âişe ona şöyle cevap vermişti: "Asla öyle değil! Eğer senin düşündüğün gibi sa'y yapmak gerekli bir nüsük olmasaydı âyet-i kerimede, 'Bu ikisini tavaf etmemesinde bir beis yoktur' denmesi gerekirdi. Oysa Yüce Allah böyle buyurmamıştır."¹⁸ Ayrıca âyet-i kerimede Safâ ve Merve'nin Allah'ın nişanelerinden olduğunun belirtilmesi, bu ikisi arasında sa'y yapmanın, hac ve umrenin menâsikinden olduğuna delâlet etmektedir. Hac menâsikinden birini mazeretsiz olarak terk eden kimseye ise dem gerekir.¹⁹

Sa'yin geçerli olması için muteber bir tavaftan sonra yapılması gerekir, aksi takdirde sa'y geçerli olmaz, yeniden yapılması gerekir.²⁰

¹⁵ Kinânî, III, 1237.

¹⁶ Kinânî, III, 1235.

¹⁷ Bakara, 2/158.

¹⁸ el-Bâcî, *el-Münteka şerhü'l-Muvatta'*, 2/ 302.

¹⁹ *Muvatta'*, 1/419 (940).

²⁰ Kâsânî, II, 134.

Mazerete binaen sa'yi terk etmek, herhangi bir ceza gerektirmez.²¹ Mazeretsiz olarak sa'yi veya şavtlarının yarından çoğunu terk etmek veya gücü yettiği halde sa'yi yürüyerek yapmamak dem gerektirir.

Sa'yin şavtlarından üç veya daha azının terk edilmesi halinde her bir şavt için bir sadaka-i fıtır gerekir.²²

4. Arafat Vakfesiyle İlgili Cezalar

Arafat vakfesinin başlangıç ve bitim vakti fıkıh kitaplarında belirlenmiştir. Gündüzleyin vakfe yapıldıktan sonra güneş batıncaya kadar orada beklemek bazı fakihlere göre vâcip iken bazısına göre müstehaptır. Hz. Peygamberin, bu konuda kendisine sorulan bir soruya verdiği cevap şöyledir:

من صلى هذه الصلاة معنا ووقف هذا الموقف حتى يفيض وأفاض قبل ذلك من عرفات ليلا
أو نهارا فقد تم حجه وقضى تفته

*"Bizimle birlikte şu namazı kılan ve ayrılıncaya kadar bu durakta bekleyip vakfe yapan, gece veya gündüz vakti Arafat'tan ayrılan kimse haccını tamamlamış ve kalan menâsikini yerine getirmiş olur."*²³

Bu hadisi delil olarak kabul eden Şafiîlere göre Arafat'ta güneş batıncaya kadar beklemek müstehap olup, güneş batmadan önce Arafat'ın terk edilmesi halinde herhangi bir ceza gerekmez. Hanefîlerle Hanbelîler ise, Misver b. Mahreme'nin şu rivayetini delil kabul ederek, gündüz Arafat'ta vakfe yapıldıktan sonra güneş batıncaya kadar orada beklemenin vâcip olduğuna kail olmuş ve güneş batmadan Arafat'tan ayrılma halinde dem gerekeceğine kail olmuşlardır²⁴:

خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم بعرفات فحمد الله وأثنى عليه ثم قال: أما بعد فإن أهل
الشرك والاثوان كانوا يدفعون من هذا الموضع إذا كانت الشمس على رؤوس الجبال كأنها
عمائم الرجال في وجوهها وأنا ندفع بعد أن تغيب

*"Resûlullah (s.a.v) Arafat'ta bize hutbe irade etti; Allah'a hamd-ü senada bulunduktan sonra şöyle buyurdu: Müşriklerle putperestler, güneş henüz dağların tepelerinde erkeklerin sarığı gibi (yusyuvrak) iken buradan ayrılırlardı. Ama biz güneş battıktan sonra buradan ayrılırız."*²⁵

Konuyla ilgili her iki hadis birlikte değerlendirildiğinde, güneş batıncaya kadar Arafat'ta beklemenin rükün veya vâcip değil, sadece müşriklerle muhalefet olsun diye Hz. Peygamber tarafından yapılan bir uygulama ve

²¹ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-Râik*, 3/25.

²² Abdülğani el-Mekkî, s. 394.

²³ Nesaî, 5/264.

²⁴ Nevevî, *el-İzâh*, 289; Kinânî, III, 1031-1033; İbn Kudâme, V, 23; Kâsânî, II, 127; Şirbînî, II, 262-263.

²⁵ Taberanî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/24.

buna uymanın da sünnet olduğu, aksine davranışın ceza gerektirmeyeceği ve Şafîîlerin görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılacaktır.

5. Müzdelife Vakfesiyle İlgili Cezalar

Müzdelife vakfesi haccı tamamlayan menâsiktendir. Bu konuda ashabtan Urve b. Mudarris şöyle bir rivayette bulunmuştur:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْمَوْقِفِ عَلَى رُءُوسِ النَّاسِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ جِئْتُ مِنْ جَبَلِي طَيِّبٍ أَكَلْتُ مَطِيئِي وَأَنْعَبْتُ نَفْسِي، وَاللَّهِ إِنْ بَقِيَ جَبَلٌ إِلَّا وَقَفْتُ عَلَيْهِ فَهَلْ لِي مِنْ حَجٍّ؟ قَالَ: مَنْ شَهِدَ مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ وَقَدِ اتَى عَرَفَاتٍ قَبْلَ ذَلِكَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا فَقَدْ قَضَى تَفْتَهُ وَتَمَّ حَجُّهُ

"Müzdelife'de halk arasında bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, 'Ey Allah'ın Resûlü! Allah'a yemin ederim ki, ben Tayy dağlarından geldim. Bi-neğimi yordum, kendimi da halsiz bıraktım. Üzerinde durup vakfe yapmadığım hiçbir dağ bırakmadım. Ben hac yapmış oldum mu?' diye sordu. Hz. Peygamber ona şöyle cevap verdi: 'Şu namazı bizimle birlikte kılan, daha önce de gece veya gündüz vakti Arafat'ta vakfe yapan kimse menâsikin kalan kısmını yerine getirmiş ve haccını da tamamlamış olur.'²⁶

Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, yukarıdaki hadise dayanarak Müzdelife vakfesinin vâcip olduğu hususunda görüş birliği etmişlerdir. Buna göre mazeretsiz olarak Müzdelife vakfesinin yapılmaması dem gerektirir. Müzdelife'de vakfe yapamayacak derecede hastalık veya âciz olma yahut izdiham sebebiyle Müzdelife'ye zamanında ulaşamama ile kadınların kalabalık arasında sıkışma korkusu geçerli mazeretlerdir.²⁷

6. Cemerâta Taş Atmayla İlgili Cezalar

Belli günlerde cemerâta belli miktarda taş atmak, haccın menâsikindedir. Bu hususta İbn Abbas şöyle bir rivayette bulunmuştur:

أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يسأل يوم مني فيقول لا حرج فسأله رجل فقال إني حلقت قبل أن أذبح قال اذبح ولا حرج - قال إني أمسيت ولم أرم قال ارم ولا حرج

"Mina günlerinde Nebî (s.a.v)'e (menâsik ile ilgili) soru soruyorlar, o da (cevaben) 'Zararı yok' diyordu. Bir adam, 'Kurban kesmeden tıraş oldum. Ne yapmalıyım?' diye sordu. 'Kes, zararı yok' dedi. Yine aynı adam, 'Akşam oldu, henüz cemerâta taş atmadım, olur mu?' diye sordu. 'At, zararı yok' dedi."²⁸ Hz. Peygamber, "Taş atmasan da olur" demediğine göre, cemerâta taş atmak haccın vâciblerindedir.

²⁶ Darimî, Menâsik, 54.

²⁷ Abdülğânî el-Mekkî, s. 394.

²⁸ Ebû Dâvûd, Menâsik, 79.

Buna göre şeytan taşlamayı mazeretsiz olarak tamamen terk etmek veya bir günde atılması gereken taşların yarısından çoğunu atmamak dem gerektirir. Bu ifadeden de anlaşıldığına göre bayramın son günü güneş batımına kadar giderilmesine imkân bulunmayan bir mazeret sebebiyle cemerâta taş atma görevini yerine getirmeyen kimseye herhangi bir ceza gerekmez.²⁹

Her gün için atılması gereken taşların yarısından azı atılmamış ise, eksik bırakılan her bir taş için bir sadak-i fitir gerekir.

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre atılmayan veya eksik bırakılan taşlar, ertesi gün veya bayramın son günü güneşin batmasına kadar atılırsa ceza düşer.³⁰

Bayramın birinci gününden sonraki taşlamalarda küçük, orta ve büyük şeytan şeklindeki sıraya uyulması sünnettir. Bu sıralamaya uyulmaması halinde herhangi bir ceza gerekmez. Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise cemerât arasındaki sıralamaya riayet etmek vâcip olup aksine hareket etmek dem gerektirir.³¹

7. Saçları Tıraş Etmek veya Kısaltmak İle İlgili Cezalar

Saçları tıraş etmeden ihramdan çıkılamayacağını Hz. Ömer'in şu sözlerinden anlamaktayız:

عن سالم بن عمر قال سمعت عمر رضي الله عنه يقول: إذا رميتم الجمرة بسبع حصيات وذبحتم وحلقتهم فقد حل لكم كل شيء إلا النساء والطيب قال سالم وقالت عائشة رضي الله عنها حل له كل شيء إلا النساء

"(Akabe) cemresine yedi taş atıp kurban kestikten ve tıraş olduktan sonra kadın ve koku dışında her şey size helâl olur." Ravi Salim, Hz. Âişe'nin bu hususta şöyle dediğini nakletmiştir: "Kadın dışında her şey size helâl olur."³²

Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre tıraşın bayramın ilk üç günü yapılması sünnet olduğundan tıraşın ertelenmesi durumunda herhangi bir ceza gerekmez.³³ Saçların tıraş edilmesi hükmü erkeklere mahsustur. Kadınlar, sadece saçlarının ucundan parmak ucu kadar keserek ihramdan çıkarlar. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

ليس علي النساء أخلق إنما علي النساء ألتقصير

²⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III/519.

³⁰ Abdülğani el-Mekkî, s. 396; Kinânî, III, 1208-1213; Nevevî, *el-İzâh*, 366; Makdisî, *eş-Şerhü'l-Kebîr*, V, 88-89.

³¹ Ebû Dâvûd, Menâsik, 78; Makdisî, *eş-Şerhü'l-Kebîr*, V, 86-87; Abdülğani el-Mekkî, s. 268; Cezirî, I, 668; Nevevî, *el-İzâh*, s. 366.

³² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, 5/135.

³³ Abdülğani el-Mekkî, s. 395; Nevevî, *el-İzâh*, s. 376; Kinânî, III, 1156-1163.

"Kadınların saçlarını tıraş etmeleri gerekmez. Onlara düşen, saçlarını sadece kısaltmaktır."³⁴ Kadınların saçlarını parmak ucu kadar kısaltmaları yeterlidir.

8. Şeytan Taşlama, Kurban Kesme ve Tıraş Olma Arasındaki Tertibe Uymama İle İlgili Cezalar

Saçları tıraş etmek veya kısaltmakla ilgili cezalar bölümünde rivayet edilen Hz. Ömer'in sözlerinden sünnet hükmünü çıkararak Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed ile Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre Akabe Cemresine taş atmak, kurban kesmek ve tıraş olmak arasındaki tertibe uymak sünnet olduğundan tertibe uyulmaması halinde herhangi bir ceza gerekmez. Ancak İmam Ebû Hanîfe'ye göre bu üç menâsik arasındaki tertibe uymak vâcip olduğundan, aksine davranış dem gerektirir.³⁵

II. İhram Yasakları ve Bu Yasaklara Uymamanın Cezaları

Hac veya umre yapmak üzere ihrama giren kimse, daha önce helâl olan bazı şeyleri, ihram süresi içinde kendisine harâm kılmış olur. Harâm kılınan bu şeylere "ihram yasakları" denir. İhram yasaklarını ihlâl etmek cezayı gerektirir. Yüce Allah,

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ

414

﴿٤١٤﴾

"Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapsak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Ahiret için) azık toplayın. Kuşkusuz, azığın en hayırlısı takvâ (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey akıl sahipleri, bana karşı gelmekten sakının"³⁶ buyurmaktadır. Peygamberimiz (a.s.);

من حج فلم يرفث ولم يفسق رجع كيوم ولدته أمه

"Kim hac yapar da cinsel ilişkide bulunmaz, kötü söz söylemez ve günah işlemezse annesinden doğduğu günkü gibi (tertemiz olarak) döner"³⁷ buyurmaktadır.

Cezalar; bedene, dem, sadaka-i fitir ve oruç olmak üzere dört çeşittir.

"Bedene", deve ve sığır cinsinden kurban; "dem" koyun ve keçi cinsinden kurban demektir. "Sadaka-i fitir", fitre miktarı sadaka vermektir. Bu da bir insanı sabah akşam doyuracak gıda ya da bunun karşılığı paradır.

Kırân hacı yapan bir kimseye, ihram yasaklarından birine riayet etmemesi halinde biri umrenin, diğeri de haccın ihramı için iki ceza gerekir. Şa-

³⁴ Ebû Dâvûd, Menâsik 79, II, 502.

³⁵ Halebî, I, 210; Kinânî, III, 1171-1173.

³⁶ Bakara, 2/197.

³⁷ Buhârî, Hac, 4, II, 141.

fiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, ihram yasaklarıyla ilgili ihlâller için tek ceza yeterlidir.

İhram yasakları ve bu yasaklara uymamanın cezaları şunlardır:

1. Giyim Yasakları ve İlgili Cezalar

a) Elbise giymek, rahatlık ve tereffüh vesilesi olduğu ve hac ibadetinin meşakkat esprisiyle bağdaşmadığı için ceza gerektirir. İhramlının neler giyebileceği sorusuna cevaben Hz. Peygamber uslub-u hekîm sanatını kullanarak neleri giyemeyeceğini şöyle açıklamıştır:

سأل رجل رسول الله صلى الله عليه وسلم ما يترك المحرم من الثياب ؟ فقال لا يلبس القميص ولا البرنس ولا السراويل ولا العمامة ولا ثوبا مسه ورس ولا زعفران ولا الحفنين

Bir adam Hz. Peygamber'e ihramlının hangi elbiseleri giymemesi gerektiğini sordu. Hz. Peygamber ona şu cevabı verdi: "*Gömlük, bornoz, külot, pantolon, sarık, alaçehre ve safran sürülmüş giysileri, mestleri giyemez.*"³⁸

İhramlı iken bir gündüz veya bir gece süreyle herhangi bir giysi ve ayakkabı giymek, sarık takmak, şapka ve takke giymek; dörtte birini kaplayacak şekilde başa sargı sarmak veya bandaj geçirmek ve yüzü örtmekle dem; giyim süresi bir gün veya bir geceden az olursa sadaka-i fitır gerekir.

b) Yara bulunması gibi bir zaruret sebebiyle giysi giymek veya başa sargı sarmak durumunda dem veya üç gün oruç ya da altı fakire birer sadaka-i fitır vermek gerekir.

c) Başın dışında vücudun herhangi bir yerine yara, kırık ve çıkık gibi herhangi bir sebeple sargı sarmaktan dolayı ceza gerekmez.

d) Kadınlar ihramlı iken elbiselerini ve ayakkabılarını çıkarmazlar, ancak yüzlerini açık tutmaları gerekir. Yüzlerini bir gündüz veya bir gece süreyle örtmeleri dem; bir gündüz ve bir geceden az olursa sadaka-i fitır gerekir.³⁹ Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre erkeklerin yüzlerini örtmeleri ceza gerektirmez.⁴⁰

İhramlı iken dikişli de olsa bele kemer ve kuşak bağlamak, boyunda çanta taşımak, kol saati, künye, yüzük ve benzeri şeyler taşımak, ceket veya pardösüyü giymeksizin omuza almak, başkalarına elbise giydirmek, semsiye kullanmak, kadınların eldiven takmaları ve terlik bulunamaması halinde ayakkabının arka kısmının topuklarını ve aşık kemiklerini açıkta bırakacak şekilde kesilerek giyilmesi ceza gerektirmez.⁴¹

³⁸ Ebû Dâvûd, Menâsik, 32, 1/566.

³⁹ Abdülğani el-Mekkî, s. 341.

⁴⁰ Nevevî, *el-Mecmu'*, VII, 280; Abdülğani el-Mekkî, s. 341.

⁴¹ Kâsânî, II, 187; Kinânî, II, 572-581; Nevevî, *el-İzâh*, s. 150.

2. Güzel Koku Sürünme Yasakları ve İlgili Cezalar

a) Güzel koku sürünmek de elbise giyinmek gibi rahatlama ve tereffüh vesilesi olduğundan ihramlı iken vücuda, yatılacak yere veya ihram örtüsüne koku sürmek, jöle, ruj, oje, briyantın, parfüm ve sprey kullanmak ceza-yı gerektirir. Bununla ilgili olarak Ya'lâ b. Ümeyye'den gelen bir rivayette şöyle denmektedir:

عن يعلى بن أمية قال: أتى النبي صلى الله عليه وسلم رجل متضمخ بطيب وعليه جبة فقال: كيف ترى في رجل أحرم بعمرة في جبة بعد ما تضمخ بطيب؟ فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم: أما الطيب الذي بك فاغسله ثلاث مرات وأما الجبة فانزعها ثم اصنع في عمرتك ما تصنع في ححتك

Koku sürünmüş ve cüppe giyinmiş bir adam Hz. Peygamber'e gelip, "Koku süründükten sonra bir cüppe giyerek ihrama giren bir adamın durumu hakkında ne buyursunuz?" diye sordu. Resûlullah (s.a.v) ona şöyle cevap verdi: "*Bedenine sürdüğün kokuyu üç kez yıka. Cüppeyi ise üzerinden çıkar. Sonra da hac ibadetinde yaptığını umrede de yap.*"⁴²

b) İhramlı bir kimsenin uzuvlarından birinin tamamına koku sürmesi veya muhtelif organlardan koku sürülen yerlerin toplamı bir organ kadar olursa dem; koku sürülen kısım bundan az olursa sadaka-i fitir gerekir.

Koku sürülmesi konusunda baş, sakal ve bıyık ayrı ayrı birer organ sayılır.

c) Vücudun tamamına veya birkaç organına aynı yerde bir seferde koku sürülürse bunların hepsi için bir dem yeterlidir. Birkaç organa ayrı ayrı mekânlarda koku sürülmesi halinde ise her bir organ için bir dem gerekir.

d) Göze üç defa kokulu sürme çekmek dem, bir iki defa çekmek ise sadaka-i fitir gerektirir.

e) Vücuda sürülen koku ve benzeri şeylerin ceza gerektirmesi için, etkisinin bir gün veya bir gece süreyle kalması şart değildir. Koku sürülmesiyle ceza gerekir.

f) Erkeklerin ihram örtülerinin, kadınların da elbiselerinin eni boyu birer karıştan fazla bir kısmına koku sürmeleri dem; daha az miktarda sürmeleri sebebiyle sadaka-i fitir gerekir.

g) İhramlı iken saçları boyamak veya kına yakmak dem gerektirir. Şafiî mezhebine göre kına, koku cinsinden sayılmadığı için ceza gerektirmez. İhramlı iken tedavi amacıyla merhem veya kokusuz krem sürmek, güzel koku koklamak, koku satılan dükkanlara girip orada beklemek ve başkalarına koku sürmek ceza gerektirmez.⁴³

⁴² Muvatta', Hac, 9.

⁴³ Abdülğânî el-Mekkî, s. 344-360; Nevevî, *el-İzâh*, s.157; Cezirî, I, 650-651; Kinânî, II, 598-601.

3. Saç ve Tüyleri Giderme Yasağı ve İlgili Cezalar

Saç ve tüyleri giderip tıraş olmak da, giyinme ve koku sürünme gibi rahatlama ve tereffüh vesilesi olduğundan ihramlı iken saç, sakal, bıyık, koltuk altı ve kasık tüyleri ile vücudun herhangi bir yerindeki tüyleri tıraş etmek veya herhangi bir şekilde gidermek ceza gerektirir.⁴⁴ Nitekim muhayyerlik bahsinde nakledilecek olan Kâ'b b. Ucre hadisi de bu hükmü teyid etmektedir.

a) Başın yahut sakalın tamamını veya en az dörtte birini tıraş etmek ya da kısaltmak dem; bundan daha az kısmı tıraş etmek sadaka-i fitır gerektirir.

b) Başın, sakalın, koltuk altlarının ve bedendeki bütün tüylerin aynı mekânda birlikte tıraş edilmesi durumunda bunların tamamı için bir dem; bunların ayrı ayrı mekânlarda tıraş edilmeleri halinde her biri için ayrı bir dem gerekir. İmam Muhammed'e göre bu cezalar ihlâlin yapılmasından sonra ödenmemiş ise bilâhare hepsi için bir dem yeterli olur.

c) Ensenin tamamını tıraş etmek dem; ensenin bir kısmını, bıyığın tamamını veya bir kısmını tıraş etmek sadaka-i fitır gerektirir.

d) Koltuk altlarından birinin veya her ikisinin tüylerini gidermek dem; birinin tüylerinden bir kısmını veya miktarı ne olursa olsun göğüs, bacak ve kollardaki tüyleri gidermek sadaka-i fitır gerektirir.⁴⁵

e) İhramlı bir kimsenin, ihramsız bir kimseyi tıraş etmesi sadaka-i fitır gerektirir. Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre ihramlı kimsenin ihramsız bir kimseyi tıraş etmesinden dolayı ceza gerekmez.⁴⁶

f) Kaşınırken saçtan veya sakaldan üç tel düşerse, yarım sadaka-i fitır gerekir. Hastalıktan dolayı dökülen saçlar için ceza gerekmez.

4. Tırnak Kesme Yasağı ve İlgili Cezalar

İhramlı kişinin tırnak kesmesinin yasak kapsamına girip girmeyeceği konusunda fakihler ihtilâf etmişlerdir. Cumhr-u fukahaya göre bu durumda ceza terettüp eder. Ancak İbn Hazm, tırnak kesmenin yasak olduğuna dair herhangi bir delil bulunmadığından tırnak kesme durumunda ceza terettüp etmeyeceğini söylemiştir.⁴⁷ Kendisinin delil olarak ileri sürdüğü İbn Abbas'ın şu sözü onun bu görüşünü pek de destekler görünmemektedir. Şöyle ki: إذا انكسر ظفر المحرم فليقص "İhramlının tırnağı kırıldığında onu kessin."⁴⁸ İbn Abbas bu sözü ile, ihramlı kişinin normal halde değil de kırılması ve kendisine eziyet vermesi durumunda tırnağını kesmesinin mubah olduğunu söylemeyi kastetmiştir.

⁴⁴ Nevevî, *el-Mecmu'*, VII, 262.

⁴⁵ Abdülğani el-Mekkî, 361-362; Kâsanî, II, 194.

⁴⁶ Kinânî, II, 611.

⁴⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/281.

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 3/132.

Şu halde giyinme, güzel koku sürünme ve tıraş olmaya kıyas edilerek, ihramlı iken el veya ayakların tırnaklarını kesmek cezayı gerektirir.

a) El ve ayakların bütün tırnaklarının aynı zaman ve mekânda bir defada kesilmesi halinde bir dem; ayrı ayrı yerlerde kesilmesi halinde her bir el ve ayak için ayrı ayrı dem; el veya ayakların her birinin dörder veya daha az sayıda tırnaklarının kesilmesi halinde kesilen her bir tırnak için bir sadaka-ı fitır gerekir. Kırılan tırnakların koparılması veya kesilip atılması ceza gerektirmez.

b) İhramlı kimsenin, ihramlı veya ihramsız başkasının tırnaklarını kesmesi sadaka-ı fitır gerektirir. Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ihramsız bir kimsenin tırnağını kesmek ceza gerektirmez.⁴⁹

5. Cinsel İlişki Yasağı ve İlgili Cezalar

İhramlı iken cinsel ilişkide bulunmak cezayı gerektirir.

سئل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن رجل جامع امرأته وهما محرمان فقال: اقضيا نسككما واهديا هديا

Resûlüllaha (s.a.v), ihramlı iken cinsel ilişkide bulunan karı-kocanın durumu soruldu. Onlara şöyle buyurdu: "Haccınızı kaza edin ve bir kurban kesin."⁵⁰

a) İhrama girdikten sonra Arafat vakfesini yapmadan önce cinsel ilişkide bulunan hacı adayının hacı, yukarıdaki hadis gereğince bütün mezheplerin ittifakı ile fasit olur. Bu kimse, hacı tamamlar. Ertesi yıl veya imkân bulunduğu en kısa zamanda ifsad ettiği haccını kazâ eder. Ayrıca ihram yasağına uymadığı için kendisine dem;⁵¹ Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre bedene gerekir.⁵²

b) Arafat vakfesinden sonra, tıraş olup ihramdan çıkmadan (yani ilk tahallülden) önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin hacı fasit olmaz; ancak bedene gerekir. Şafiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre Arafat vakfesinden sonra, birinci tahallülden önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin hacı fasit olur. Bu kimse haccını tamamlar. Daha sonra haccını kaza eder ve ihram yasağını ihlâl etmesi sebebiyle bedene keser.⁵³

c) İlk tahallülden sonra henüz ziyaret tavafını yapmadan önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin Hanefî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre hacı bozulmaz, ancak dem gerekir. Hanefî mezhebine göre kıran hacı yapan kimse bu yasağı işlerse kendisine biri hac, diğeri de umre için olmak üzere iki dem gerekir. Hanbelî mezhebine göre bu fiili işleyen kimsenin, ziyaret tavafını yapabilmesi için yeniden ihrama girmesi gerekir.

⁴⁹ Abdülğani el-Mekkî, s. 366; Nevevî, *el-Mecmu'*, VII, 262; İbn Kudâme, V, 148.

⁵⁰ Ebû Dâvûd, Hac, 65.

⁵¹ Abdülğani el-Mekkî, s. 375.

⁵² Nevevî, *el-İzâh*, s. 171-172; İbn Kudâme, IV, 530-531; Başnefer, s. 104-105.

⁵³ Nevevî, *el-İzâh*, s. 170.

d) Umre için ihrama girdikten sonra umre tavafının en az dört şavtını yapmadan önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin umresi fasit olur. Bu kimse umresini tamamlar ve ihramdan çıkar. Daha sonra bozulan umresini kaza eder ve yapılan ihlâl sebebiyle bir dem gerekir.

Şafiî mezhebine göre umrenin herhangi bir aşamasında, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre sa'y yaptıktan sonra tıraş olmadan önce cinsel ilişkide bulunan kimsenin umresi bozulur. Bu umrenin kaza edilmesi ve ihram yaşağını ihlâlden dolayı da bir dem gerekir.

e) İhramlı iken eşini şehvetle öpmek, okşamak, sarılıp kucaklamak gibi davranışlar dem gerektirir.

f) Boşalma olsa bile şehvetle bakmak veya düşünmekten dolayı ceza gerekmez.

g) Mastürbasyon sonucu boşalma olursa dem gerekir, boşalma olmazsa herhangi bir ceza gerekmez.

Şafiî mezhebine göre ihramlı kimsenin eşiyile sevişmesi veya istimna yaparak boşalması halinde dem, üç gün oruç tutma veya fakirlere altı fitre miktarı sadaka verme şıklarından birini tercih etme muhayyerliği vardır.⁵⁴

6. Kara Hayvanlarını Avlama Yasağı ve İlgili Cezalar

Hac veya umre için ihramda bulunan kimselerin, kara hayvanlarını avlamaları cezayı gerektirir. Bu yasağın delili aşağıda zikredilen âyet ile hadistir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حَرَمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمَّداً فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ
يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيَاً بِالْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا

*"Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki adil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefarettir yahut onun dengi oruç tutmaktır."*⁵⁵

حَرَّمَ اللَّهُ مَكَّةَ فَلَمَّ تَحَلَّ لِأَحَدٍ قَيْلِي وَلَا لِأَحَدٍ يَعْدي أَحَلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ لَا يُخْتَلَى نَحْلَهَا
وَلَا يُعْضَدُ شَجْرُهَا وَلَا يُنْفَرُ صَيْدُهَا وَلَا تَلْنَقُطُ لَقُطْطُهَا إِلَّا لِمُعْرَفٍ

*"Allah Mekke'yi harâm (dokunulmaz) kılmıştır. Benden önce kimseye helâl kılınmamış ve benden sonra kimseye de helâl kılınacak değildir. (Sadece Mekke fethi sırasında) gündüzün bir vaktinde bana helâl kılındı. (Bundan sonra) artık buranın otları biçilmez, ağaçları koparılmaz, av hayvanları ürkütülmez. (Sahibini bulmak amacıyla) ilân eden kişi dışında hiç kimse buranın yitiğini alıp götürmez."*⁵⁶

⁵⁴ Abdülğâni el-Mekkî, s. 380-381; Nevevî, *el-İzâh*, 170; Mâlik b. Enes, II, 186; Kinânî, II, 626-631; Dimyatî, *İlânetü't-Talibîn*, II, 324.

⁵⁵ Mâide, 5/95.

⁵⁶ Buhârî, Cenâiz, 77, II, 95.

İhramlı kimse karada yaşayan herhangi bir av hayvanını avlarsa;

- a) Bu hayvanın kıymeti takdir edilir.
- b) Belirlenen meblağ her birine bir fitre miktarı olmak üzere Harem'deki fakirlere dağıtılır.
- c) Veya her fitre miktarı için bir gün oruç tutulur.
- d) Veya bu meblağ ile bir hedy satın alınabiliyorsa, Harem bölgesinde bir hedy kesilir.
- e) Takdir edilen meblağ hedy bedelinden fazla ise, artan kısmın sadaka olarak dağıtılması gerekmez.

İhramlı olsun olmasın bir kimsenin yılan, akrep, kuduz köpek ve fare gibi zararlı hayvanları öldürmesi, kurumuş ot ve ağaçları kesip koparması yasak değildir.⁵⁷

7. Harem Bölgesi Bitkileri İle İlgili Yasaklar ve Cezaları

Önceki bölümde geçen "*Buranın otları biçilmez, ağaçları koparılmaz*" hadisi gereğince Harem bölgesinde kendiliğinden yetişen ağaç ve bitkileri kesip koparmak cezayı gerektirir. Bu tür bitki ve ağaçları koparan ve kesen kimsenin bunların bedelini sadaka olarak dağıtması gerekir.

Bir kimsenin Harem bölgesindeki arazisinde bulunan bitki ve ağaçları kesmesi cezayı gerektirmez. İnsanlar tarafından yetiştirilen bitki ve ağaçların koparılıp kesilmesi yasak değildir.

Şafî ve Hınbelfî mezheplerine göre büyük ağaçları kesen bir kimseye dem; küçük ağaçları kesen kimseye ise sadaka-i fitir gerekir.⁵⁸

Medine ve civarında kendiliğinden yetişen bitki ve ağaçların kesip koparılması yasak değildir. Şafî, Mâlikî ve Hınbelfî mezheplerine göre Medine ve civarındaki bitki ve ağaçların koparılması veya kesilmesi yasaktır. Ancak yasağın ihlâl edilmesi halinde maddî herhangi bir ceza gerekmez.⁵⁹

III. Cezalarla İlgili Uygulama

1. İhramlı Kimsenin Evlenmesi

İhramlı kimsenin evlenmesinde veya evlendirilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Çünkü Abdullah İbn Abbas'ın rivayetine göre Peygamberimiz (a.s.) ihramlı iken Meymune ile evlenmiştir.⁶⁰

İhramlı bir kimsenin ihramlı olmayan kimselerin nikâh şahitliğini yapmasında herhangi bir sakınca yoktur.⁶¹

⁵⁷ Müslim, Hacc, 66-72, I, 856-857; Abdülğani el-Mekkî, 412-429.

⁵⁸ Kinânî, II, 710-725.

⁵⁹ Nevevî, *el-İzâh*, s. 493.

⁶⁰ Müslim, Nikâh, 46; II, 1031; Buhârî, Cezâü's-Saydı, 12. II, 214.

⁶¹ Nevevî, *el-İzâh*, 167; Kinânî, II, 620-625.

2. Cezalarda Muhayyerlik

Giyim, koku sürünme, tıraş olma ve tırnak kesme yasaklarını dem gerektirecek şekilde ihlâl eden kimseye dem gerekir. Bu konuya esas alınır deliller şunlardır:

فمن كان منكم مريضا أو به أذى من رأسه ففدية من صيام أو صدقة أو نسك

“İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması ya sadaka vermesi ya da kurban kesmesi gerekir.”⁶²

عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَتَى عَلِيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَانَ الْحُدَيْبِيَّةِ وَالْقَمَلُ يَتَنَاوَرُ عَلَيَّ وَجْهِي فَقَالَ أَيُّذِيكَ هَوَامُ رَأْسِكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَاحْلِقْ وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ أَوْ أَنْسُكْ نَسِيكَةً

Sahabeden Kâ'b b. Ucre'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Hudeybiye musalahası esnasında Hz. Peygamber yanıma geldi. Başımdaki bitler yüzüme dökülüyordu. Bana;

- “Başındaki haşereler seni rahatsız ediyor mu?” diye sordu. Ben,

- “Evet” deyince,

- “Tıraş ol, üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur yahut bir kurban kes” buyurdu.⁶³

Hanefî bilginler, âyet ve hadisin ifade ettiği ruhsatı (yani dem, üç gün oruç tutma ve altı fakire birer sadaka-i fitır verme cezalarından birini seçme muhayyerliğini) “hastalık” ve “eza” bulunması şartlarına bağlamışlardır. Çünkü âyet bu hususu açıkça ifade etmektedir. Dolayısıyla dem gerektiren bir ihram yasağını mazeretsiz olarak ihlâl eden kimse muhayyer değildir, kendisine mutlaka dem gerekir.⁶⁴

Şafîî ve Mâlikî mezheplerine göre mazeretli veya mazeretsiz, bilerek veya bilmeyerek elbise giyen, koku sürünen; eşini şehvetle öpmek, okşamak ve sarılıp kucaklamak gibi davranışlarda bulunan, istimna yapan, tıraş olan veya tırnaklarını kesen ihramlı kimseler dem, üç gün oruç tutma ve altı fakire birer sadaka-i fitır verme şıklarından birini seçmekte muhayyerdirler. Delil olarak yukarıdaki âyet ve hadisin ifade ettiği genel muhayyerlik hükümünü esas almışlardır. Hanbelî mezhebine göre sadece tıraş olan ve tırnaklarını kesen kimseler bu muhayyerlikten yararlanabilirler.⁶⁵

⁶² Bakara, 2/196.

⁶³ Ahmed b. Hanbel, IV, 241.

⁶⁴ Abdülğani el-Mekkî, s. 368.

⁶⁵ İbn Kudâme, V, 143; Nevevî, *el-izâh*, s. 476-477; Dimyatî, II, 324.

3. Bilgisizlik, Unutma ve Zorlanmanın Cezalara Etkisi

Emredilen bir görevi unutarak yerine getirmeyen kimsenin cezadan muaf tutulması hukuk mantığının gereğidir. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de müminlerin kendisine yakarışlarını şöyle nakleder:

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا

"Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma."⁶⁶ Peygamber Efendimiz de Yüce Allah'ın bu duayı kabul buyurduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Başka bir âyet-i kerimede de şöyle buyurulmaktadır:

وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

"İçinizden kastederek yaptıklarınız bir yana, yanılmalarınızda size bir sorumluluk yoktur. Allah, bağışlar ve merhamet eder."⁶⁸ Ayrıca bir hadis-i şerifte de şöyle buyurulmaktadır:

إن الله تجاوز عن أمي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه

"Doğrusu Allah (c.c), ümmetimin yanılarak, unutarak ve zorlanarak işlediği suçları bağışlamıştır."⁶⁹

Yukarıdaki âyet ve hadislerden de anlaşılacağı üzere, insanların unutarak veya yanılarak yaptıkları işlerden sorumlu tutulmayacakları sabit olduğuna göre; meselâ namaz kılariken namazda olduğunu unutarak konuşan kimsenin namazının, oruçlu veya ihramlı iken oruçlu veya ihramlı olduğunu unutarak cinsel ilişkide bulunan kimsenin orucunun veya ihramının, aynı şekilde ihramlı iken ihramlı olduğunu unutarak güzel koku sürünen, elbise giyen, tıraş olan veya tırnaklarını kesen ihramlının ihramının bozulmaması gerekir.⁷⁰

Bu görüşe katılmayan Hanefîlere göre ister mazeretli, ister mazeretsiz olsun ihram yasaklarını ihlâl etmek ceza gerektirir. Bu ihlâller sebebiyle ceza gerekmesi için; yapılan işin ihlâl olduğunu bilerek veya bilmeyerek, kasten veya yanılarak, zorlama ile veya ihtiyârî olarak, uykuda veya uyanık iken veya unutarak yapmak arasında fark yoktur. Ancak bu ihlâllerin kasten yapılması günahdır. Bu itibarla cezanın dışında tövbe ve istiğfar etmek de gerekir.

Yukarıda geçen âyet-i kerime ve hadis-i şerife dayanan Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre yasak olduğunu bilmeyerek, yanılarak veya unutarak tıraş olmak, tırnak kesmek ve kara hayvanlarını avlamak gibi yok etme (itlâf) türünden yasakları ihlâl eden kimseye ceza gerekir. Şafiîlerin tırnak kesme ve

⁶⁶ Bakara, 2/286.

⁶⁷ Müslim, İman 116.

⁶⁸ Ahzab, 33/5.

⁶⁹ İbn Mâce, Talâk, 16.

⁷⁰ İbn Kayyim, *I'lâmü'l-Muvakkîtin*, IV/24.

tıraş olmayı itlâf saymaları pek isabetli değildir. Çünkü itlâf, bir değer ifade eden şeyi yok etmektir. Oysa kesilen tırnak, saç veya sakalın maddi bir değeri yoktur. Dolayısıyla unutarak, hata ederek veya yasak olduğunu bilmeyerek ihramlı iken tıraş olan veya tırnağını kesen kişiye ceza terettüp etmez.

Bilmeyerek, yanılarak veya unutarak koku sürünmek, elbise giymek ve cinsel ilişkide bulunmak gibi yararlanma (istimta) türünden olan yasakları ihlâl eden kimse için ceza gerekmez. Hanbelî mezhebine göre bilerek veya unutarak veya yanılarak cinsel ilişki bulunan kimseye ceza gerekir; ancak kendisiyle zorla cinsel ilişkiye girilen kimseye ceza gerekmez. Şafîî mezhebine göre kendisiyle zorla cinsel ilişkiye girilen ve saçını zorla tıraş edilen kimseye ceza gerekmez.⁷¹

4. Cezaların Ödenme Zamanı ve Yeri

Hac ve umrede ihlâl edilen bir kuralın cezasını ödemek için belirli bir zaman yoktur. Bu cezalar, ihlâl yapıldığından sonra ömrün sonuna kadar her zaman ödenebilir. Ancak, cezaların bir an önce yerine getirilmesi esastır. Cezayı ölümüne kadar yerine getirmeyen veya bunu vasiyet etmeyen kimse günahkâr olur. Ölen kimse vasiyette bulunmamış olsa bile varislerin bu cezayı ödemeleri geçerli olur.

Oruç, sadaka ve bedel ödeme cezalarının belirli bir yeri yoktur; istenilen her yerde eda edilebilir.⁷²

5. Ceza, Şükür, Nâfile ve Adak Hedyelerinin Kesim Yeri

Peygamber Efendimiz Vedâ haccında kurbanlarını Mina'da kesmiş ve demiştir. *"Ben burada kestim. Mina'nın her tarafı kesim yeridir"*⁷³ demmiştir. Fukaha çoğunluğu bu hadise dayanarak yukarıda tadâd edilen bütün hedyelerin mutlaka Harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini bildirmişlerdir. Ancak ihşar hedyinin kesim yeri konusunda ihtilâf edilmiştir. Fukaha çoğunluğu bu hedyin de mutlaka Harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini ifade ederken Şafîîlerle Mâlikîler, ihşar olayının meydana geldiği yerde kesilebileceğini söylemişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber Hudeybiye antlaşması esnasında ihşar kurbanını bulunduğu yerde kesmiştir. İhşar hedyi ile ilgili âyette,

فإن احصرتم فما استيسر من الهدى ولا تحلقوا رؤسكم حتى يبلغ الهدى محله

*"Eğer engellenmiş olursanız, artık size kolay gelen kurbanı kesin. Bu kurban yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin"*⁷⁴ buyurulmaktadır.

⁷¹ Dimyatî, II, 326; İbn Kudâme, V, 153-154; Nevevî, VII, 361-364, 372, 404; Vehbe Zuhaylî, III, 2307. bk. İbn Mâce, Talâk, 16, I, 659.

⁷² Nevevî, *el-İzâh*, 490; Abdülğanî el-Mekkî, 395,423; Vehbe Zuhaylî, III, 2329-2330; İbn Kudâme, V, 210-212.

⁷³ Ebû Dâvûd, Menâsik, 57.

⁷⁴ Bakara, 2/196.

Bu âyette geçen “*yerine varıncaya kadar*” ifadesini, Kâbe’ye varıncaya kadar şeklinde yorumlayan fakihler, ihzar kurbanının mutlaka Harem bölgesine gönderilip orada kestirildikten sonra ihramdan çıkılabileceğini bildirmişlerdir. Şafîîlerle Mâlikîler ise bu ifadeyi, kurbanın fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması şeklinde yorumlayarak ihzar olayının vuku bulunduğu yerde kurban kesilip tıraş olarak ihramdan çıkılabileceğini belirtmişlerdir. Şafîîlerden İmam Rafîî (ö. 623 H.); mubah bir sebebe dayalı olarak kesilmesi gereken hediyelerin kesiminin ve etini dağıtmanın belli bir mekânla kayıtlanamayacağına dair Kaffal ve diğer bazı Şafîî bilginlerinin görüşlerini kendi eserinde nakletmektedir.⁷⁵ Kanaatimce Şafîîlerle Mâlikîler bu görüşlerine dayanak olarak şu hadis-i şerifi almışlardır:

عن أم عطية الأنصارية رضي الله عنها قالت: دخل النبي صلى الله عليه وسلم على عائشة رضي الله عنها، فقال: هل عندكم شيء. فقالت: لا، إلا شيء بعثت به إلينا نسيية، من الشاة التي بعثت بها من الصدقة، فقال: إنما قد بلغت محلها.

Ümmü Atiyye el-Ensarî’den rivayet edilmiştir: Peygamber (s.a.v) Âişe’nin yanına varıp “*Yanınızda (yiyecek) bir şey var mı?*” diye sordu. Âişe, “*Hayır; ama Nesibe’nin sadaka koyunlarından kesip gönderdiği etten biraz var*” diye cevap verince Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*İşte şimdi o sadaka yerine vardı.*”⁷⁶

Temettu’ şeklinde hac yapanların da kurban kesmeleri, ihzar kurbanı kesilmesi gerektiğini bildiren aynı âyetle emredilmektedir:

فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ

“*Hacca kadar umreden faydalanan kimseye, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir*”⁷⁷ İhzar kurbanında “*yerine varıncaya kadar*” ifadesi kullanıldığı halde Hz. Peygamber’in Harem bölgesi dışında kestiği göz önünde bulundurulduğunda, hakkında böyle bir kayıt bulunmayan temettu’ kurbanının mutlaka Harem bölgesinde kesilmesi gerektiğini söylemek pek isabetli görünmemektedir. Kaldı ki, bazı âyet ve hadislerde geçen “mahal” kelimesi, Harem dahilinde veya Harem haricinde kurban kesiminin helâl oluş zamanı anlamına gelmektedir.⁷⁸ Her ne kadar,

“*Bu böyledir; kişinin Allah’ın nişanelerine hürmet göstermesi, kalblerin Allah’a karşı gelmekten sakınmasındandır. Bu nişanelerde sizin için belli bir süreye kadar faydalar vardır. Sonra bunlar Beyt-i Atîk’de, Kâbe’de son bulurlar.*”⁷⁹ âyetlerini kurbanla ilişkilendirerek hedy kurbanlarının varacağı yerin Kâbe olduğu ileri sürülmekte ise de bu âyetlerle kastedilen mâna şu

⁷⁵ Rafîî, *Fethü’l-Azîz Şerhü’l-Vecîz*, III/ 549.

⁷⁶ Buharî, *Zekât*, 61.

⁷⁷ Bakara, 2/196.

⁷⁸ Taberî, 3/51.

⁷⁹ Hac, 22/32-33.

olmalıdır: Her kim Arafat ve Müzdelife’de vakfe yapmak, cemerâta taş atmak, Safâ-Merve arasında sa’y etmek gibi Allah’ın nişanelerine hürmet ederek bu görevleri yerine getirirse, buraları ziyaret edip ticaret ederek belli bir süreye kadar faydalanırsa, bundan sonra ihramdan çıkıp helâl olarak Kâbe’yi tavaf eder. Allah’ın nişaneleri genel olarak sa’y, Arafat ve Müzdelife vakfeleri ile remy-i cimâr anlamına geldiği halde bunu özel olarak hedy mânâsında yorumlamak pek isabetli görünmemektedir.⁸⁰ Şu var ki, haremde avlanma yasağını ihlâl eden ihramlı kimselerin bazı durumlarda kesmeleri gereken hedylere mutlaka haremde kesmeleri gerekmektedir. Bununla ilgili bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حَرَمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ
يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيَاً بِالْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا

“Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (Bu ceza), Kâbe’ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki âdil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan veya yoksulları yedirmek suretiyle kefarettir yahut onun dengi oruç tutmaktır.”⁸¹

Mâlikî mezhebine göre tıraş olmak, tırnak kesmek, elbise giymek ve koku sürünmek gibi ihram yasaklarına riayetsizlikten ötürü gereken kurban kesme cezası, zaman ve mekân kaydına tabi değildir.⁸²

Sonuç olarak Harem’deki avlanma yasağının ihlâli sebebiyle kesilmesi gereken hedy dışındaki temettu’, kıran, nâfile ve ceza hedyelerinin Harem dışında kesilmesine mani herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Bibliyografya

- ABDÜLGANÎ EL-MEKKÎ, Hüseyin b. Muhammed Saîd, *el-Meslekü’l-Mütekassıt fî’l-Menseki’l-Mütevassıt*, Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998 (Ali el-Kâri’nin *İrşâdü’s-Sârî* adlı eseri ile bir arada).
- AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- ALÎ EL-KÂRÎ, *İrşâdü’s-Sârî*, Dâru’l-kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- BÂCİ, Ebû’l-Velid Süleyman b. Halef el-Endülüsî, *el-Münteka şerhü’l-Muvatta’*.
- BÂŞNEFER, Sa’îd b. Abdülkadir, *el-Haccü ve’l-Umre*, Beyrut, 2003.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Mekke, 1994.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- CEZİRÎ, Abdurrahman, *Kitabü’l-Fıkh ale’l-Mezâhibi’l-Erbaa*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- DİMYATÎ, Seyyid el-Bekrî Muhammed Şeta, *İlânetü’t-Talibin*, Dâru İhyâi’t-Türasi’l-Arabi, 4. baskı, Beyrut, tarihsiz.

⁸⁰ Kurtubî, 12/57.

⁸¹ Mâide, 5/95.

⁸² *Hâşiyetü’d-Desûki âla şerhi’l-Kebîr*, 2/67.

- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.
- HALEBÎ, İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim, *Mülteka'l-Ebhur*, thk. Vehbi Süleyman Çavucî el-Elbanî, Beyrut, 1989.
- İBN ÂBİDİN, Muhammed b. Emin, *Hâşiyetü Reddû'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el-Kûfi, *el-Musannef fi'l-Ahâdîsi ve'l-Âsar*, 3/132, I-VII, Mektebeü'r-Rüşd, Riyad 1409.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelusî, *el-Muhallâ bi'l-Âsar*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN KAYYIM EL-CEVZÎ, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *l'Îlâmü'l-Muvakkîin*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebû Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni* (el-Makdisî'ye ait *eş-Şerhü'l-Kebir* ile birlikte), thk. Muhammed Şerefüddin Hattab, es-Seyyid Muhammed es-Seyyid, Dârü'l-Hadis, Kahire 1416/1991.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddîn, *Bahrü'r-Râik*, III, 24, İlmiye Matbaası, Kahire, 1311.
- İBN TEYMİYE, Ahmed b. Abdülhalim el-Harranî, *el-Fetava'l-Kübrâ*, Dârü'l-Marife, Beyrut 1386.
- KÂSÂNÎ, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâif Tertîbi's-Şerâif*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 2. baskı, Beyrut, 1982.
- KİNANÎ, İzzüddîn b. Cema, *Hidayetü's-sâlik ila'l-Mezâhibi'l-Erbaa fi'l-Menâsik*, Beyrut, 1994.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*.
- MÂLİK B. ENES, Ebû Abdillâh el-Asbahî, *Muvatta'*, Dârü İhyâit-Türasi'l-Arabi, Mısır, I-II, Muhammed Fuâd Abdülbaki tahkiki.
- MÜSLİM B. HACCÂC, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yayınları İstanbul, 1981.
- NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları İstanbul, 1981.
- NEVEVÎ, Muhiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmu'*, Dârü İhyâit-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1995.
- _____, *Kitâbü'l-Îzâh fi Menâsiki'l-Hacci ve'l-Umre*, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1994.
- RAFÎÎ, Ebû'l-Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim el-Kazvinî eş-Şafîf, *Fethü'l-Aziz Şerhü'l-Veciz*, I-XIV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1997.
- SAHNUN B. MÂLİK, *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Beyrut, 1999.
- SERAHŞÎ, Şemsüddîn, *el-Mebcut*, Dârü'l-Marife, Beyrut, tarihsiz.
- ŞİRBÎNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *el-Muğni'l-Muhtâç ilâ Ma'rifeti Me'ânî' Elfâzi'l-Minhâc*, thk., Ali Muhammed Muavvad ve Adil Ahmed el-Mevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- TABERANÎ, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebû'l-Kasım, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, I-XX, Mektebetü'l-Ulumi ve'l-Hikem, Musul, 1983.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Halid, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyil-Kur'ân*, I-XII.
- ZÜHAYLÎ, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletüh*, Dimaşk, 1997.